

Temmmâm Hâssân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi

YAŞAR DAŞKIRAN
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
ydaskiran@hotmail.com

Öz

Temmmâm Hâssân klasik Arap dilcilerinin dil tahlilinde esas kabul ettikleri *i'râb*'in yanı sıra *karînelerin* merkezî rolüne ve önemine dikkat çeken, böylelikle de Arapça dil çalışmalarının şekil ve anlamı buluşturan bir yapıya kavuşmasında dönüştürücü bir rol oynayan bir Arapça dilbilimcidir. Bu makalede onun geliştirdiği karineler teorisi (نظرية القرائن) ele alınmış, bu teoride öne çıkan karinelerin Arapça gramer üzerindeki yansımaları ve dil tahlillerindeki etkisi tahlil edilmiştir. Bu çerçevede gramer teorisinde karinelerin yeri ve karinelerin anlambilimle olan ilişkisi üzerinde durulmuş, Hâssân'ın teorisinin el-Curcânî'nin *nazm* teorisiyle benzeşen ve ayrışan yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temmmâm Hâssân, lafzî karine, manevî karine, Arapça sözdizimi

Abstract

Tammâm Hâssân's Linguistic Theory: Contextual Evidence

This study aims to examine the various dimensions of Tammâm Hâssân's linguistic theory of contextual evidence that centers on the idea of *tađâfur al-qarâ'in* and its effect on linguistic analysis. Hâssân is a linguist who ushered in a new direction within Arabic linguistic studies by stressing the significance of the *karînas* (contextual clues) in Arabic grammatical structures as an alternative to the classical *i'râb* theory without totally ignoring it. Included also in the study are such topics as the place of the *karînas* in the syntactic theory, the significance of *karînas* in semantics, the relationship between *karînas* and Arabic grammar. Finally, Arabic linguistic studies are structured anew in a way to bringing together the form and meaning. The study also attempts to link the term *karîna* with el-Jurjânî's *nazm* theory of semantic formation and its relationship to linguistic analysis.

Keywords: Tammâm Hâssân, *karîna*, literal clues, contextual clues, Arabic syntax

1. Temmmâm Hâssân'ın Dil Anlayışı

Temmmâm Hâssân (1918-2011), son asırlarda Batı dünyasındaki modern gramer ve dil araştırmalarının etkisiyle Arap gramer ve dilbiliminde birçok yeni fikir ve yaklaşımlar ortaya koymuş dilcilerin önde gelenlerinden biridir. Onun *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* adlı kitabı, Arap dilinin incelenmesi alanında yenilik getirmiş ve çığır açmış üç temel eserden birisi olarak kabul edilmiştir. Diğer ikisi, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı ile 'Abdu'l-kâhîr el-Curcânî'nin *Delâ'ilü'l-İcâz*'ıdır. Sîbeveyhi'nin eserine *el-kitâb* denildiği

gibi Temmām'ın eseri de *el-kitābu'l-cedīd* diye nitelenmiştir. Buna bağlı olarak, kelâmın anlamının belirlenmesi ve yorumlanmasında üç temel teori ortaya konulmuştur. İlki Sībeveyhi'nin temsil ettiği *āmil/avāmil* nazariyesi, ikincisi el-Curcānī'nin temsil edip esaslarını anılan eserinde ortaya koyduğu *naẓm* teorisi, üçüncüsü de Temmām Ḥassān'ın temsil ettiği ve esaslarını belirlediği karineler teorisi¹. Başta *er-Radd 'alā'n-Nuḥāt*'ın sahibi İbn Meḏā el-Ḳurṭubī (ö.592/1195) olmak üzere, İbrāhīm Enīs, İbrāhīm Mustafā ve 'Abdurrahmān Eyyūb gibi çağdaş dilbilimciler, *āmil* nazariyesini reddetmişler; onunla alay edecek kadar ileri gitmişler, fakat yerine başka bir teori koyamamışlardır. Bunu gerçekleştiren Temmām Ḥassān olmuş, kelâmın anlamının belirlenmesinde *teḏāfuru'l-ḳarā'in* (karineler dayanışması) adını verdiği lafız ve anlama yönelik 17 karinenin dikkate alınmasını gerekli görmüştür. Bunlar, anlamla ilgili olarak *isnād*, *taḥṣiṣ*, *nisbe*, *tebe'yye*, *muḥālefet*, *ma'yyet*, *zarfiyyet*, *taḥdīd/tevkīd*, *ḥāl* (*mulābesāt li'l-hey'āt*) karineleri; lafza yönelik olarak *i'rab* alâmeti, *rutbe* (mahfûz ve gayr-ı mahfuz rütbelere), *ṣiġa*, *muṭābakat*, *teḏāmm*, *rabṭ*, *edāt*, *naġme* (*tengīm*) karineleridir. *Āmil* nazariyesine göre kelime ve kelâmın anlamının belirlenmesinde *i'rab* alameti yeterli iken, Temmām Ḥassān bunu on yedi karineden sadece birisi olarak değerlendirmiş, bazı hallerde *i'rab* alameti zâhir değil mukadder veya mahallî olduğundan onu anlamı belirlemede yeterli görmemiştir. Kadīm müfessirlerin, Kur'an'ı Sībeveyhi'nin belirlediği *āmil* nazariyesine göre yorumladığını, bunun yeterli olmadığını, anılan karineler ile siyâk bağlamında Kur'an'ın yeniden yorumlanmasının gerektiğini vurgulayan Temmām Ḥassān, karineler nazariyesini *el-Beyān fī Ravā'î'l-Ḳur'ān* adlı eserinde Kur'an'a tatbik etmiş, birçok yeni yorum ve yaklaşım ortaya koymuştur. Temmām Ḥassān'ın *āmil* nazariyesine bakışı reddiyeci olmaktan öte eleştirel bir yaklaşımdır. Temmām Ḥassān, kelimenin isim, fiil, harf şeklindeki klasik taksimine karşı onu lafız ve mana bazında yediye taksim etmiştir. Bunlar: isim, fiil, sıfat, zarf, zamir, *hâlîfe* (isim-fiil), harf (*edevāt/fevāşil*). Temmām Ḥassān, basit üç sarf zamanı ile siyaka (konteks/bağlam) dayalı nahiv zamanları arasında ilk ayırım yapan ve Arap dilinde zamanların toplam sayısını on altıya çıkaran dildir. İnşa ettiği "cihet" kavramını, nahiv zamanı unsurlarından birisi olarak kabul etmiştir. O, kadim dilcilerin şaz ve nadir olarak nitelediği kullanımları bir üslûp özelliği olarak görmüş, saydığı 17 karineden birisinin ruh-satına dayanan, üzerine kıyas yapılabilecek olan "'*udūl* (sapma) üslûbu ve '*udūl* isti'mali" adını vermiştir. Zaman konusundaki klasik dilcilerin

¹ Temmām Ḥassān, *el-Luġatu'l-Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā* (el-Maġrib: Dāru's-Şekāfe, 1994), s.186.

taksimini ve yaklaşımını yeterli bulmayan modern dilciler, konuyu tekrar ele alarak onların zaman taksimlerini genişletme çabası içine girmişlerdir. Mehdī el-Maḥzūmī, Muḥammed Ḥamāse ‘Abdullaṭīf ve İbrāhīm Enīs gibi dilciler Arap gramerinde yeni arayışlara giren çağdaş araştırmacıların başında gelmektedirler. Çağdaş dilcilerin eserlerine bakıldığında zaman konusunda dilde yaşanan kapalılıkların giderilmeye çalışıldığını görüyoruz. Arap gramerinde yenilik anlayışını savunan dilcilerin klasik gelenekten beslendikleri gibi, Batıda gelişen dilbilim çalışmalarından da faydalandıklarını söylemek mümkündür. Söz konusu dilciler dünyada gelişen dil çalışmaları ışığında Arap gramerini yeniden okuma fırsatı bulmuşlardır.

2. Karineler Teorisi (تضافر القرانن)

Ḳarīne kelimesi ن – ر – ق kökünden türemiş olup, daha çok iki şey arasındaki irtibat, bağ, ilişki;² iki şeyi birbirine bağlamak, iliştiirmek anlamlarına gelir.³ İbn Fāris, kök harflerini zikrederek kelimenin, bir şeyi diğerine katmak, bir araya getirmek anlamlarına geldiğini söyler.⁴ Es-Şe‘alibī de benzer anlamı vurgulayarak karinenin bir anlamının da iki deveyi birbirine bağlayan bağ olduğunu açıklar.⁵ Ez-Zemaḥşerī, kelimeyi meslek birliği, düşünce yakınlığı anlamında kullanır.⁶ Bu kelime, Kelam ilminde, maksadı işaret eden şey olarak tanımlanır.⁷ Maksadı gösteren alâmet bazen *lafzī*, bazen de *ḥālīdir* (durumsal).⁸ Kocanın eşi için de bu sözcük kullanılır. Terim anlamı ise cümle içerisinde veya bağlamda sözcükler arasındaki ilişkiyi ifade eder. Sözcükler bir araya gelirken aralarındaki bu anlam ilişkisini sağlayan lafzī veya manevī bir ilişkiden söz edilir.

Klasik Arap dilcilerinin *ḳarīne* terimini doğrudan kullanmadıkları görülür. Onun yerine الرابطة, الدليل, الدلالة gibi terimleri kullanmışlardır. Sībeveyhi karine yerine الأية kelimesini kullanmıştır. Sözün siyakına bakarak mübtedanın hazfinden bahsederken, “tanıdık birini gördüğünde, şöyle dersin: عبد الله وربي (Vallahı Abdullah), bu ذاك عبد الله (Bu Abdullah’tır) demektir. Sesten, kokudan ve tattan hareketle bir şeyi tespit ederken mübtedanın

² Ḥalīl b. Ahmed, *Kitābu'l-‘Ayn*, tah. İbrāhīm es-Sāmerrā’ī (Bağdat: Dāru’r-Raṣīd, 1981), c.5, s.141.

³ İbn Manzūr, *Lisānu'l-‘Arab* (Kahire: Dāru'l-Ma‘ārif, tsz.), s.3607.

⁴ İbn Fāris, *Mu‘cemu Mekāyisi'l-Luġa* (Beyrut: Dāru'l-Cil, tsz), c.5, s.76.

⁵ Ebū Maṣūf eş-Şe‘alibī, *Fikhu'l-Luġa ve Esrāru'l-‘Arabiyye*, tah. Yāsīn el-Eyyübī (Şaydā, Lübnan: el-Mektebetu'l-‘Aşriyye, 1999), s.60.

⁶ Ez-Zemaḥşerī, *Esāsu'l-Belāġa* (Beyrut: Dāru't-Tenviri'l-‘Arabī, 1984), s.405.

⁷ El-Curcānī, *et-Ta’rīfāt*, tah. Muḥammed Şadīk el-Miṣṣāvī (Kahire: Dāru'l-Faḍīle, 2004), s.146..

⁸ Et-Tehānevī, Muhammed b. ‘Alī, *Keşşafu İştihāti'l-Funūn*, tah. ‘Alī Daḥrūc, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), c.2, s.1315.

gizlenmesi böyledir.⁹ El-Muberrad (ö.285/898) cümleyi izah ederken (إن الربط (اللفظة الواحدة من الاسم والفعل لا تفيد شيئا، وإذا قرنتها بما صلح حدث المعنى) karineyi (bağlantı) anlamında kullanmıştır.¹⁰ İbn Ya'îş (ö.553/1158) *Şerhu'l-Mufaşşal*'da bu terimle alakalı daha fazla açıklama yapmıştır.¹¹

Arap dilinin temel kaynaklarında karine üzerinde durulur. Örneğin, İbn Hişâm, ضرب عيسى موسى ibaresinde her iki sözcüğün de fail olma olasılığını dikkate alarak mef'ûlün failden sonra gelmesi gerektiğini söyler. Aynı şekilde ضربت موسى سلمى، أكل الكمثرى موسى، أروضت الصغرى الكبرى örneklerinde anlam karinesinden dolayı mef'ûlün failden önce gelmesi gerektiği vurgulanır.¹² 4/en-Nisâ:127'deki ترغبون أن تتكوهن ifadesinde harf-i cerrin hazfedilmesi yine bir karineye bağlıdır.¹³ İbn Hişâm, anlam karinesine dayanarak sadece mef'ûl mutlak zikredilip 'fiil'in hazfedilmesine, nimet ve sıkıntı esnasında söylenen şu sözü örnek olarak verir: صبرا لا جزعا حمدا وشكرا قالوا لو شاء ربنا لأنزل ملائكة، لا كفرا (41/Fuşşilet:14) Es-Suyûfî (ö.911/1505), كلاً إذا بلغت كلاً إذا بلغت şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı gibi, "karîne" terimi nahivciler arasında kullanılan bir kavramdır. Dilciler cümle yapısında kelimeler arasındaki bağlantıyı izah ederken bu terimi çokça kullanmışlardır. Lafız-mana ilişkileri sadece dil ve belâğatin değil, başta Usûl-i Fıkıh olmak üzere Mantık, Kelam, Tefsir vb. bilimlerin de başlıca inceleme konuları olmuştur.¹⁷ Bu konunun önemini ilk fark eden dilcilerden biri Temmâm Hâssân'dır.¹⁸

Temmâm Hâssân sentagmatik ve pradigmatik ilişkiler üzerinde durur. Bu görüşünde daha çok hocası İngiliz dilbilimci J. R. Firth'ten etkilendiği söylenebilir. Hâssân'a göre, iki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde

⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, tah. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1977), c.2, s.120.

¹⁰ El-Muberrad, *el-Muhtedab*, tah. Muḥammed 'Abdulhâlik 'Udayme (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, tsz), c.4, s.126.

¹¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, tsz), c.7, s.4; c.9, s.96.

¹² İbn Hişâm, *Kaḫru'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, tsz.), s.186.

¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1985), s.887.

¹⁴ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti Ibn Mâlik* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-'Arabî, 1980), c.2, s.192.

¹⁵ Es-Suyûfî, *Hem'ü'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), c.2, s.13.

¹⁶ Es-Suyûfî, *Hem'ü'l-Hevâmi'*, c.2, s.255.

¹⁷ Ömer Acar, "Anlamı Tayin Eden Karîne," *EKEV Akademi Dergisi* 15:49 (2011), s.183; Nâdiye Ramaḫân en-Neccâr, *el-Ķarâ'in beyne'l-Luğaviyyîn ve'l Uşûliyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2015), s.5

¹⁸ En-Neccâr, *el-Ķarâ'in beyne'l-Luğaviyyîn ve'l Uşûliyyîn*, s.5.

bulunması anlamına gelen sentakmatik yapı ile sözcükler arasındaki anlamdan hareketle ortaya çıkan pradigmatik yapının iyi anlaşılması dili anlamayı kolaylaştıracaktır. Sentakmatik ve pradigmatik ilişkileri belirleyen bir takım lafzî ve manevî karineler vardır. Bu karineler cümleyi oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde açıklar.¹⁹ Ḥassān, dil araştırmalarında Aristo mantığının ve felsefenin yeri olmadığını savunur ve dilbilimcinin gözleminin, nitelermeyi esas alması gerektiğini söyler.²⁰ *Āmil* nazariyesi etrafında söylenenler, yapılan tartışmalar neticede dile yeni şeyler katmak yerine eskilerin görüşlerini yüceltmekten öteye geçmemiştir.²¹ Temmām Ḥassān'ın karineler teorisi, *Āmil* nazariyesine eleştirel yaklaşır. Geleneksel nahivcilerin şekle öncelik verdiklerini, manayı ihmal ettiklerini vurgular. Bu eleştiriye ilk önce dile getirenlerden biri el-Curcānî'dir. Ona göre dil, şekil-mana ilişkisinden ibarettir. Gramer, anlamın gölgesi ve yansımasıdır. Bu ilişkinin iyi anlaşılması dil araştırmalarının hedefi olmalıdır.²² Temmām Ḥassān'a göre, el-Curcānî Arap dili tarihinde Arapça cümle yapısını tahlil eden en başarılı dilcidir. El-Curcānî'ye göre, ögeler cümleyi tamamlayan bir bütünün parçaları gibidir. Bütünlük bu parçalarının yerinde kullanılmasıyla sağlanır.²³

Karinelerin, hitabın iletilmesinde ve iletilen hitabın muhatab tarafından algılanmasında önemli bir rolü vardır. Anlamın kapalılıktan uzak olarak ifade edebilmek için karinenin cümledeki görevini bilmek gerekir. Arapça dil yapısında kelimeler arasındaki bağı kuran ilkeler vardır. Eğer kişi bu sistemin dışına çıkarsa, sözünün bütünlüğü kaybolur ve fikri iletmekten aciz kalır. Karineler sayesinde cümlenin anlamı kapalılıktan uzaklaşıp anlaşılır bir yapıya kavuşur. Karinelerin bilinmesi, dile esnek bir yapı da kazandırır. Karşılıklı iletişim sağlıklı olarak gerçekleşmesinde karineler çok önemli bir rol üstlenir.

Anlamalı bir yapıya kavuşan cümlenin yapı taşları olan sözcükler arasındaki ilişki olarak tanımlanan gramatik yapı karinelerle açıklanır. Lafzî ve manevî olarak iki kısma ayrılan bu karineler her dilin kendi yapısı içerisinde üstlendikleri rolü yerine getirirler. Temmām Ḥassān çok yerde dilin doğru kullanımı hususunda tüm karinelerin birlikteliğinin gerekliliğinden bahseder. Birbiriyle ilgisi olmayan kelimelerden oluşan bir

¹⁹ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, s.189

²⁰ Ḥassān, *el-Luġa Beyne'l-Mi'yāriyye ve'l-Vaṣfiyye*, (Kahire: Mektebetu'l-Miṣriyye, 1958), s.16.

²¹ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, ss.232-233.

²² Muḥammed Muḥammed Yūnus 'Alī, *el-Ma'nā ve Zilālu'l-Ma'nā: Enziḡmetu'd-Delāle fi'l-'Arabiyye* (Bingāzī: Dāru'l-Medāri'l-İslāmī, 2007), s.14.

²³ Abdulkāhir el-Curcānī, *Delā'ilu'l-'Cāz* (Kahire: Mektebetu'l-Ḥāncī, 1984), s.50.

cümleyi örnek verir. قاص التجين شحاله بترسيه ال فماخى فلم ستعف بطاسية البرن Bu örnekteki sözcüklerin Arapça sözlüklerde bir karşılığı ve aralarında da gramatik bir ilişki yoktur. Dolayısıyla bu örnek, gramatik doğruluk ile anlam tutarlılığının birbirinden ayrılmazlığını açıklar.²⁴ Dili bedeninin organlarına benzetirken bu hususu vurgulamak ister. Nasıl ki bedende her organın bir yeri ve görevi varsa dilde de bu uyuma dikkat edilmelidir.

Arapçanın gramatik yapısını algılama noktasında Temmām Ḥassān önemli tespitlerde bulunmuştur. Ḥassān, dilin temel görevinin, anlamı ortaya çıkarmak olduğunu vurgular. Ḥassān, bu noktada Arapçada anlama etkisi olan unsurları sıralamış; rutbe, uyum, *taḍmīn* gibi kavramları izah ederek dili zihne yaklaştırmaya çalışmıştır. Sonuçta cümle, anlam ve mantık öbeklerinden kurulmuş bir sistemdir.

Temmām Ḥassān, el-Curcānī'nin *naẓm* teorisini geliştirmiş ve *ta'ṭīk*'i karine olarak isimlendirmiştir.²⁵ El-Curcānī'nin düşüncesini *naẓm* → *ta'ṭīk* → *el-'alākāt es-siyākiyye* şeklinde formüle etmiştir. El-Curcānī'ye göre, *ta'ṭīk* gramer konuları arasında lafzî ve manevî karinelerle ilişki kurulmasıdır. Arap gramerinde *naẓm* teorisini ortaya koyan el-Curcānī, kelimeler arasındaki ilişkiyi *ta'ṭīk* terimiyle ifade eder. Temmām Ḥassān, el-Curcānī'nin bu teorisinden hareketle karineler teorisini geliştirir. Bu yönüyle Temmām Ḥassān, Arap gramerinde el-Curcānī geleneğini devam ettiren bir dilci olarak tanımlanabilir. El-Curcānī gramer öğelerinin anlamını belirlemede karinelerin birbirlerini desteklediğini –ki *i'ṛāb* karinesi de bunlardan biridir– işaret etse de Temmām Ḥassān karineler teorisinin mucididir. Yıllar içinde hazırladığı çok sayıdaki araştırmasıyla teorisini geliştirmiş, bunu yaparken gelenekten kopmamıştır. *İ'ṛāb* onun teorisinde *rutbe*, *şīğa*, *teḍāmm* (bağlaşıklık) gibi unsurlarla beraber hak ettiği yeri almıştır. Ḥassān'a göre, karineler arasındaki ilişkiden doğan *ta'ṭīk* düşüncesini anlamak Arapça'daki *'āmil* nazariyesini geçersiz kılacaktır.²⁶

Temmām Ḥassān Arap dilinin gramer sistemini şu temeller üzerine dayandırır: 1. Cümle ve üslup anlamları olarak isimlendirilen gramer anlamları, 2. Faillik, mef'ûllük ve izafet gibi gramer öğelerinin anlamları, 3. *İsnād*, *taḥşīş*, *nisbe* gibi ilişkiler, 4. Ses ve sarf ilminin sağladığı imkânlar, 5. Anlam aykırılıkları (القيم الخلافية).

²⁴ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, s.183.

²⁵ Kūlīzār Kākīl 'Azīz, *el-Ḳarīne fi'l-Luġati'l-'Arabiyye* (Amman: Dāru Dicle, 2009), s.36.

²⁶ Aḥmed Muḥammed Kādūr, *Mebādi'ü'l-Lisāniyyāt* (Kahire & Dimeşk: Dāru'l-Fikr, 2008), s.183.

Temmam Ḥassān *i'rāb* hakkındaki görüşünü belirtirken, ısrarla *i'rāb*ın tek başına anlamı belirleyemeyeceğini, diğer karineler anlaşılmeden *i'rāb*ın bir anlamı olmadığını söyler. Bu durum diğer bütün karineler için de geçerlidir. Lafzî karinelere biri olan *i'rāb* diğer karinelerle birlikte bir anlam kazanır. Arapça anlam kapalılığına sebep olmayacaksa bazı karinelere yer verilmeyebilir.²⁷ Bu görüş, *i'rāb*ın diğer karinelerle beraber bir anlam kazanacağına ifadesidir. Bu karineler manevî ve lafzî karineler olarak ikiye ayrılır. Manevî karineler şunlardır: *isnād*, *taḥşîş*, *nisbe*, *tebe'yye*, *muḥālefe*, *ma'yyet*, *zarfiyyet*, *taḥdīd/tevkīd*, *ḥāl* (*mulābesāt li'l-hey'āt*). Lafzî karineler ise *i'rāb* alamenti, *rutbe*, *şīga*, *muṭābaḳat*, *rabṭ*, *teḏāmm*, *edāt*, *tengīm*'dir.

Arap gramerini karineler arası ilişkiler ışığında ele almak onu zenginleştirecek ve geliştirecektir. Örnek olarak, *أكرم زيداً محمداً* cümlesinde *زيد* kelimesini karineler ışığında tahlilini şöyle yapabiliriz; *زيد* kelimesi fiille olan *isnād* ilişkisi (manevî karine), isim kalıbında gelmesi (lafzî karine), son harekesinin *merfū'* olması (lafzî karine), her fiilin bir failinin olması (lafzî karine) gibi karinelere dolayı cümlenin fâilidir. *محمد* kelimesi ise isim kalıbında gelmesi (lafzî karine), cümlenin fiilinin geçişli olması (manevî karine), son harekesinin *mansūb* olması (lafzî karine) gibi karinelere dolayı *mef'ul bih*'tir.²⁸

Temel fonksiyonu iletişimi sağlamak olan dilin temel ögesi, göstergeler yani sözcükler olmakla birlikte bunlar tek ögesi değildir. Dilin yardımcı öğelerinden vurgu, tonlama, jest ve mimik dışında göstergelerin gerçek değerini kazanmalarını sağlayacak olan bir de dilbilgisel göstergeler dediğimiz dilbilgisi kurallarına ihtiyaç vardır. Bu dilbilgisel göstergelerin (kuralların) işlevleri, sözcükler arasında belli ilişkiler kurmaktır. Şu halde dilbilgisel göstergeler de öteki göstergeler gibi dizge oluştururlar ve hiçbir dilbilgisel gösterge tek başına değer taşımaz. Aksine dizge içindeki öteki göstergelerle kurduğu karşıtlık (*القيم الخلفية*) ve ilişkiler çerçevesinde kullanım kazanır.

Her dil çalışmasının ilk ve son konusu anlam ve bu anlamın farklı anlatım tarzları (biçimleri ile bağlantı şekli, nasıl bağlandığı) olmalıdır. Şekil ile vazife (fonksiyon) arasındaki bağlantı, dilin temel konularındandır. Soruna böyle yaklaşıldığında ise seslerden sarfa, sonra nahive, sözlüğe ve delalete geçilmesi, uzanılması gerekir.²⁹ Şu halde ses, sarf ve nahiv düzeyinde kelimelerin fonksiyonlarını, sözcük düzeyinde kelimeler ile

²⁷ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, s.323.

²⁸ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, ss.192-194.

²⁹ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, s.9.

anlamları arasındaki örfî ilişkileri tahlil ettikten sonra anlama ulaşmak için toplumsal unsuru da mülâhaza etmek gerekir. Toplumsal unsur, delâfî (*semantic*) anlamın anlaşılması için gereklidir.³⁰

A. Manevî Karineler / قرانن التعلیق (*Syntagmatic Relations*)

Dil bir dizgedir. Yani ögeler ya da bölümleri çeşitli ilkeler uyarınca birbirine bağlı düzenli bir bütün ve yapıdır. Dilin bir dizge olma özelliği aynı zamanda onun şekil, yapı ve kurallardan oluşmuş bir bütün ve sistem olduğunu da ifade etmektedir.³¹ Her dilin gramer yapısında benzer ilişkilerden söz edilebilir. Sentagmatik (dizimsel) olarak nitelenen bu yapıda, cümleyi oluşturan ögeler arasındaki ilişki incelenir. Manevî karineler cümlelerin ögeleri arasındaki ilişkiyi açıklar, kelimelere gramatik anlamlar yükler.³² Bu kısımda manevî karinelere sadece dört tanesini açıklamakla yetineceğiz:

1. İsnad (*isnād*) Karinesi: İsim cümlesinde mübtedâ ile haber, fiil cümlesinde fiil ile fâil ya da nâibi fâil arasındaki bağlayıcı ilişkidir. Bu ilişki manevî bir karine olarak, örneğin, cümledeki ögelerde birincisi mübtedâ, ikincisi haber veya birincisi fiil, ikincisi fâil ya da nâib-i fâil olarak anlaşılır. Yine iki birim arasında bağlayıcı ilişkinin anlaşılması durumunda “bu şudur” şeklinde belirlemede bulunmak bu karineyle olur. İngilizce isim cümlesinde “Earth is round” ya da “Is earth round?” şeklinde cümle kurulurken yardımcı fiillere (*am, is, are*) ihtiyaç duyulur. Arapça’da ise aynı durum “الأرض كروية” ve “هل الأرض كروية” şeklinde yardımcı fiile ihtiyaç duyulmadan isnad ilişkisiyle anlatım bulur.³³ Arapça’da iki mef’ûl alan fiillerin mef’ûllerinin aslında mübtedâ-haber olup olmadığı isnad karinesinden anlaşılır. ظننت الملعب كبراً cümlesinde mef’ûllerin aslı mübtedâ-haberden oluşur. Çünkü iki kelime arasında isnad ilişkisi vardır. أعطيت اليتيم لعبة cümlesinde iki meful arasında isnad ilişkisi yoktur.³⁴

2. Tahsis (*taḥṣīṣ*) Karinesi: Cümlede birçok manevî karineyi içinde barındıran tahsis karinesi altında şu karineler sayılabilir: *Ta’diye* (geçişlilik) karinesi *mef’ûl bih’e*; *gâ’iyye* karinesi, *mef’ûl li-eclih’e*; *ma’iyyet* karinesi *mef’ûl ma’ahu’ya*; *zarfiyyet* karinesi *mef’ûl fih’e*, *taḥdīd* ve *tevkīd* karinesi *mef’ûl muṭlak’a*; *mulābese* karinesi ve tefsir karinesi anlamdaki kapalılığı gideren *temyīz’e*; *ihrāc* karinesi *istiṣnā’ya*; *muḥālefet* karinesi ise *iḥtişās*

³⁰ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi,” (basılmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000), s.105.

³¹ Bilginer Onan, *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri* (Ankara: Atalay Matbaacılık, 2001), s.6.

³² ‘Azīz, *el-Karīne fī l-Luġati l-‘Arabiyye*, s.123.

³³ Şimşek, “Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi,” s.142.

³⁴ Ḥassān, *el-Luġatu l-‘Arabiyye: Ma’nāhā ve Mebnāhā*, s.194.

başta olmak üzere diğer anlamlara delalet eder. Arapça'da bütün *manşūblar taḥşīş* karinesi içerisindedir.³⁵ *Taḥşīş* karinesi vasıtasıyla cümlenin öğelerini belirlemek ve kelimelerin taşıdığı gramatik anlamları çözmek daha kolay olur.

3. Nisbet (nisbe) Karinesi: Nisbet karinesi tahsis karinesi gibi içinde birçok karineyi bulundurur. Nisbet, isnad ilişkisinin ya da bu çerçevede meydana gelen şeylerin genel bir kayıdır. Bu kayıt isnad ilişkisini nisbî yapar. Tahsisin manası *tadyīk* (daraltma), nisbetin manası ise *ilhāk* (ekleme)dir. Nisbet başlığı altına giren tahlil ve *i'rāb*da ve genel olarak da nassın anlaşılmasında karineler olarak görülen anlamlar, *ma'ānī ḥurūfi'l-cerr* olarak isimlendirilen ve bunlarla birlikte izafet anlamı da bulunan anlamlardır. Nisbet karinesi dahilinde izafet karinesi de vardır. Ancak izafetin ifade ettiği nisbet ile nisbet harfinin ifade ettiği nisbet arasında fark vardır. İzafet kendisinden sonrakine fiil anlamı vermez, aksine onu isnad haricinde tutar. Bir başka ifadeyle, bu ilişki ister mübteda-haber, ister fiil-fail arasında olsun nisbet, isnad ilişkisini nisbî kılar, izafetteki nisbet, isnad çerçevesinde kalır.³⁶

4. Tebe'yyet (tebe'yye) Karinesi: Manevî karinelere olan *tebe'yye* karinesi ise dört tür karineyi barındırır. Bunlar *na't* (sıfat), *'aḥf*, *tevkīd* ve *bedel* karineleridir. Bu karinelere diğer lafzî karinelerle özellikle de *mutābakat* karinesiyle ilişkilidir. *Tābi'* ile *metbū'* arasındaki bu uygunluk *i'rāb* âlâmetidir. Bütün bunlarda geçerli olan bir başka lafzî karine ise *rutbe* karinesidir. Buna göre *tābi'* her zaman *metbū'*dan sonra gelir. Görüldüğü gibi anlamın belirlenmesinde sadece bir karine değil karineler arasında bir ilişki ve işbirliği vardır.³⁷

B. Lafzî Karineler

Kelimenin fiil, isim, sıfat, zarf, edât, *ḥālīfe* gibi yapılara taksimi, sarf sîgaları, sayı, adet, tür, belirlilik gibi çekim yapıları, farklı eklemeler, cümle yapısını tahlil etmeye yardımcı olan ipuçlarıdır. Arapça cümle yapısında öğeler arasındaki paradigmatik yapıyı lafzî karineler olarak izah etmek mümkündür. Bu karinelerin cümlenin öğelerinin belirlenmesinde önemli rolleri vardır. Manevî karinelere nisbetle lafzî karinelerin tespiti daha kolaydır. Temmām Hassān lafzî karineler başlığı altında *i'rāb*, *rutbe*, *tertib*, *mutābakat*, *rabṭ*, *teḏāmm*, *tengīm*, *noktalama işaretleri* söz içi karineleri incelemiştir

³⁵ Hassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, ss.194-195;

³⁶ Şimşek, "Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi," s.145.

³⁷ Hassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, s.204.

1. İ'râb Alameti: Arapça'nın diğer dillerde olmayan bir i'râb sistemi vardır. Cümle içindeki kelimelerin görevleri kendilerine has hareketlerle (seslerle) ifade edilir. Örneğin, merfû'luk isnad ilişkisini, manşûbluk tahsis ilişkisini, mecrûrluk ise izafet ilişkisini ifade eder. Kelimelerin nahvî vazifeleri az sayıdaki bu hareketlerle belirlenmeye çalışılır. İ'râb, Arapça dil sisteminde üzerinde en çok durulan noktadır ve âmil nazariyesinin açıklayıcısı konumundadır. Temmâm Hâssân, i'râba dayalı abartılı dil anlayışını eleştirir. Ona göre i'râb diğer karineler gibi anlamın ortaya çıkmasına katkı sağlayan öğelerden biridir. Karinelerin dayanışması görüşünden hareketle i'râbın tek başına anlamı belirleyemeyeceğini söyler.³⁸

2. Rutbe Karinesi: Dillerde sözdizimi belli ilkeler ışığında kelimelerin tertibinden ibarettir. Sözdiziminin ilkeleri dilden dile değişmekle birlikte kesin çizgilerle belirlenmiş ya da tamamen esnek bir sözdiziminden bahsedilemez. Bu anlamda Arapça'da değişmeyen ve değişebilen tertipler vardır. Örneğin, fail ile mef'ul bih'in sıralaması ve mübteda-haberin tertibi değişebilir. Fakat sıfat cümlesi, sıra cümlesi gibi unsurların cümledeki yeri değişmez.³⁹

Rutbe karinesi cümlelerin anlaşılabilirliğini sağlaması yanında kelimenin cümle içindeki görevini de tayin etmede belirleyici olur. Örneğin, ismin fiilden sonra gelmesi, onun fail olduğunun bir işareti kabul edilir.⁴⁰ Rutbe konusu, mebni ve sonu illet harfiyle biten isimlerin yer aldığı cümlelerde daha önem kazanır. Örneğin, ضرب موسى عيسى cümlesiyle ضرب موسى عيسى cümlesinde fail farklıdır. Bunu belirleyen *rutbe*dir. Benzer durum mübteda ve haberin ma'rife olarak geldiği cümleler için de geçerlidir. زيد المجتهد cümlesiyle زيد المجتهد cümlesinde olduğu gibi.⁴¹ Klasik dilciler, cümlede sıralamanın önemine vurgu yapmışlardır. Uygun sözcüğün seçimi kadar, seçilen sözcüklerin sıralaması da önem arz eder.⁴² Arapça'da cümledeki konumu sabit olan öğeler arasında *tevâbi*' (sıfat, ma'tuf, te'kid, bedel) olması ve *hâl*'in *şâhibu'l-hâlden* sonra gelmesi gibi. Belağatçiler takdim-tehir noktasından hareketle dilde üslup zenginliği oluşturmuşlardır. Takdim-tehirle dil, ifade zenginliğine, güzellik ve esnek bir yapıya kavuşur.⁴³

³⁸ Hâssân, *el-Luğatu'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, s.205.

³⁹ Hâssân, *el-Luğatu'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, s.207.

⁴⁰ Hâssân, *el-Luğatu'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, s.208.

⁴¹ 'Azîz, *el-Karîne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s.101.

⁴² İbn Cinnî, *el-Haşâ'iş*, tah. Muḥammed 'Alî en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, tsz.), c.1, s.216.

⁴³ El-Curcânî, *Delâ'ilu'l-'İcâz*, s.106.

Kelimenin öncelenmesi veya geri bırakılması, anlama yapılan vurguyla da ilgilidir.⁴⁴ Fakat takdim-tehiri bununla sınırlamak doğru değildir.

3. *Ḳarīnetu's-Şiġa*: Şiġa yapısı cümle içi ilişkilerinde cümlede bazı öğelerin konumlarını ortaya koyarak bir karine özelliğine sahip olur. Kelime çeşitleri açısından bakıldığında Arapça'da fiil, fiil cümlesinin çekirdeğinin oluşturur. İsim olan mastarlar, genellikle ya *mef'ül muṭlaq* ya da *mef'ül li-eclih* olarak gelip fiil manasına nakledilir. Haber, hâl, müfred sıfatın genellikle müştak, temyizcin de camid bir nekira isim olması beklenir. Harf-i cerlerden sonraki *muḍāf* ve *muḍāf ileyh*in de isim olması beklenir.⁴⁵ Örneğin *جلس المعلم بين تلاميذه* cümlesinde birinci kelime (جلس) mazi fiil kalıbında gelmiştir. İkinci kelime (المعلم) isim olarak kullanılmış sıfat kalıbında faildir. Üçüncü kelimenin (بين) *mef'ül fih* olduğu, zarf kalıbında gelmesinden anlaşılmaktadır. Dördüncü kelime edattan sonra kullanıldığı için haliyle *muḍāf ileyhtir*.⁴⁶

4. Uyumluluk (*muṭābaqa*) Karinesi: Söz konusu kelime kalıplarının mutabakatında edatlar bunun dışında kalır. Çünkü edatlar ve zarflarda mutabakat yoktur. Mutabakat yönünden kelimeler *i'rāb* alamenti, şahıs, nevi' (müzekkerlik-müenneslik), ve ta'yīn (belirlilik: marifelik-nekrallık) uyum sağlaması gerekir.⁴⁷

5. *Rabṭ*: Cümle içerisinde iki şey arasında bağlantıyı ifade eder. Arapça'da ism-i mevşül-sıla cümlesi, mübteda-haber, sıfat-mevsuf, yemin-cevap ve şart cümlesi-cevap cümlesi arasındaki irtibat bilinmektedir. Bu bağlantı, zamir (örneğin *هذا الذي أعرفه*), edat, lafzın (örneğin *ما الحاقه الحاقه*) ya da mananın tekrarı (örneğin *خير القول إني أحمد*), işaret zamiri (örneğin *والذين وكفروا وكذبوا بآياتنا أولئك أصحاب النار*), elif-lām ile ya da birbiri ile bağlantılı iki şeyden birinin diğerinin kapsamına girmesiyle sağlanır.⁴⁸ Bağlantı, cümlenin iki ögesi arasında sağlandığı gibi metni oluşturan cümleler arasında bağlantıyı saylayan edatlar da vardır.

6. *Teḍāmm* (التضام): Teḍāmm olgusuna terimsel anlam kazandıran Temmām Ḥassān olmuştur. Belâġat ilminde önemli bir yeri olan konu el-Curcānī'nin nazm teorisini çağrıştırmaktadır. Bu karinenin takdim-tehir, uyum, *faşl* ve *vaşl*, *rabṭ*, *ḥazf*, *zıkr* gibi belâġat konularıyla irtibatı vardır. Arapça'da kelimeler arasındaki ilişkileri kapsamlı bir şekilde izah eden,

⁴⁴ Şibeveyhi, *el-Kitāb*, c.2, s.120.

⁴⁵ Şimşek, "Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi," s.137.

⁴⁶ Ḥassān, "el-Karā'inu'n-Nahviyye," *el-Lisānu'l-'Arabī* 11:1 (1974), s.47.

⁴⁷ Ḥassān, "el-Karā'inu'n-Nahviyye," s.47.

⁴⁸ Ḥassān, *el-Luġatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, ss.215-216.

karinedir. Arapça cümle yapısının anlaşılmasında teđämm karinesinin anlaşılması önemlidir. *Telāzum* (*zıkr*, *hazf*, *istitār*) ve *tenāfi* (karşıtlık) kavramları teđämm karinesi çerçevesinde değerlendirilir.

Telāzum iki şekilde ortaya çıkar. Birincisinde, birbirini gerektiren iki unsur zikredilir. Diğerinde ise bir istitār (gizlilik) ya da hazf sebebiyle bu unsurlardan biri takdir edilmesi gerekir. Birincisine *zıkr* karinesi, ikincisine ise *‘adem* karinesi denilebilir. *Zıkr* karinesi, kastedilen mananın belirlenmesinde diğerlerinden daha etkilidir.

Teđämm karinesinin biçimsel ve gramatik yönü vardır. Örneğin, انكسر الخيط ifadesi doğru değildir. İp esnek bir yapıya sahip olduğunda onun kırılmasını ifade etmek doğru bir kullanım olmaz.⁴⁹ Aynı şekilde Arapça’da ism-i mevsûl-sıla, sıfat-mevsûf arasında bir bütünlük ve gereklilik söz konusudur.

Hazf durumunda *maḥzûfa* delalet edecek bir karine bulunmalıdır. Örneğin, واسأل القرية (12/Yûsuf:12,82) cümlesinde karineden dolayı tamlamanın muğaf’ı düşürülmüştür. Aslında cümle واسأل أهل القرية (Belde halkına sor) şeklindedir.

Teđämm, karîne olarak *telāzum* ve *tenāfi* şeklinde iki bölümde incelenmektedir. *Tenāfi*, birinin bulunması diğerinin bulunmamasını gerektiren takdiri pasif bir karinedir. *Telāzum* ise ‘ademî ya da vucûdî yapıyla olur. ‘Ademî (takdir) yapıda *hazf* ve *istitār* söz konusudur. يا ile münada, muğaf ile muğaf ileyh arasındaki ilişkide olduğu gibi, biri diğerini gerektirir; birbirlerini çağrıştırırlar. Yine kasev vâvî’nin *muḥsem bihini* (üzerine yemin edilen), harf-i cerrin mecrûru, atıf harfinin ma’tufu gerektirmesi de lafzî karinelere teđämm karinesi çerçevesinde anlamamız gereken önemli ipuçlarından biridir.⁵⁰

7. Edat: Edatlar tek başına bir anlamı olmayan bağlaç görevi gören kelimelerdir.⁵¹ Yardımcı sözcükler, sözlük anlamı olan sözlüklerle sözcük öbekleri ve tümceler arasında yapısal ilişkiler kurarlar.

Edatlar genel bir sınıflandırmayla a) cümlelerin başına gelen ve b) kelimelerin başına gelen edatlar olarak ikiye ayrılır. Edatlar kullanıldıkları yere göre işlevsel bir fonksiyona sahiptir. لا تشرك بالله cümlesinde edat, cümlelerin anlamını olumsuz kılma, إن تشرك بالله ليحبطن عملك cümlesinde şart görevi üstlenmiştir. Edat, لولا زيد لهلك عمرو cümlesinde tahsis,

⁴⁹ Ḥassān, *el-Beyān fî Ravā’îi l-Ḳur’ān* (Kahire: ‘Ālemu’l-Kutub, 1993), s.155

⁵⁰ Şimşek, “Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi,” s.139.

⁵¹ Ḥassān, *el-Luġatu l-‘Arabiyye: Ma’nāhā ve Mebnāhā*, s.224.

cümlesinde şart görevi görmektedir. جاء زيد فسعيد cümlesinde Zeyd ve Said'in aynı zamanda geldiğini, جاء زيد ثم سعيد cümlesinde ise Zeyd'in Said'den sonra geldiğini edat karinesiyle anlaşılmaktadır.⁵² Edat karinesi cümledeki anlam kapalılığının giderilmesinde rolü olan önemli lafzî karinelere dendir.

8. Vurgu/Tonlama (tenğīm): Dili konuşurken, vurgulama, tonlama, yavaşlama, hızlanma, yükseltme ve alçaltma, hatta susma gibi sese bağlı birçok çareler ve bunlardan başka mantık ve duygunun açıklanmasında yardımcı araç olarak ses, jest, mimik gibi harekete ve şekle bağlı araçlardan (sözdışı bildirişim düzenlerinden) da faydalanılır.⁵³

Ses tonu ve hece vurgusu Arapça'da anlamı etkileyen unsurlardandır. Örneğin, ⁵⁴ أنت قلت للناس اتخذوني وأمي إلهين من دون الله ayeti ses tonu ve hece vurgusuna dikkat etmeden okunduğunda, dinleyende beklenen etkiyi uyandırmaz.⁵⁵ Arapça'da anlamı, ancak vurguyla açıklık kazanan cümle yapıları vardır. Soru cümlesinin, olumsuz cümlenin, ispat, arz ve nida cümlelerinin kendine has bir vurgusu vardır. Duyguları yansıtan cümlelerde söyleniş tarzı daha önemlidir. يا الله, يا سلام gibi ifadelerden kastedilen anlam vurgu ve ses tonuyla anlaşılır.⁵⁶ Vurgu, ses tonu konuşma dilinde yazı dilindeki noktalama işaretlerinin yerini tutar. Televizyon ve radyo spikerlerinin aktardıkları haberin içeriğine uygun bir ses tonu kullanmakta, jest ve mimik hareketlerinden faydalanmaktadırlar.

Sonuç

Modern dönemde gelişen dilbilim çalışmalarını yakından takip eden Temmām Ḥassān, görüşleriyle Arap dilinde yeni çıktılar açmıştır. Arap dil mirasını önemseyen Ḥassān, dilin yeniliklere de açık olması gerektiğini savunur. Ḥassān, Arap dilcilerin bir noktadan sonra tekrara düştüğünü, şerh ve haşiye geleneğinin dile yeni şeyler katmadığını söyler. Onun, doktora döneminde danışmanı olan İngiliz dilci Firth'ün görüşlerinden etkilendiği görülür. Dili ses, sözcük, gramer ve bağlam (*context*) düzeyinde inceleyen Firth'ün yaklaşımını Ḥassān'ın düşüncelerinde görmek mümkündür. Bazı dil çevreleri tarafından Arap dilinde Sıbeveyhi'nin *el-Kitāb*'ına nisbetle ikincisi olarak nitelenen *el-Luğatu'l-'Arabiyye: Manāhā ve Mebnāhā* kitabı bu etkinin izlerini taşımaktadır. Ḥassān'ın karineler teorisi dilciler tarafından en fazla tartışılan konular arasındadır. Ona göre gramer, lafzî ve manevî

⁵² Ḥassān, "el-Karā'īnu'n-Nahviyye," s.50.

⁵³ Agop Dilaçar, *Dil, Diller ve Dilcilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968), ss.69-70.

⁵⁴ 5/el-Mā'ide:116.

⁵⁵ Ḥassān, *el-Luğatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*, s.240.

⁵⁶ Kadūr, *Mebādi'ü'l-Lisāniyyāt*, s.294.

karinelerin birlikteliğinin ve dayanışmasının bir sonucudur. Örnek cümle tahlillerine baktığımızda, karineler üzerinden yapılan açıklamaların daha anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz. Deyim yerindeyse, Ḥassān Arapçayı *i'rāb*ın sıkıcılığından kurtararak anlamı esas alan bir yaklaşımla yeni bir dil tahlili yapar. Temmām Ḥassān'ın kendi içinde bir metod geliştirdiğini, dilde anlam ve yapıyı bir bütün olarak düşündüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Acar, Ömer. "Anlamı Tayin Eden Karîne," *EKEV Akademi Dergisi* 15:49 (2011), ss.183-202.
- ‘Alī, Muḥammed Muḥammed Yūnus. *el-Ma’na ve Zilālu'l-Ma’na: Enzimetu'd-Delāle fī'l-'Arabiyye*. Bingâzî: Dāru'l-Medāri'l-İslāmī, 2007.
- ‘Azīz, Kūlīzār Kākīl. *el-Ḳarīne fī'l-Luğati'l-'Arabiyye*. Amman: Dāru Dicle, 2009.
- el-Curcānī, Ebū'l-Ḥasen es-Seyyid eş-Şerīf ‘Alī b. Muḥammed b. ‘Alī. *et-Ta'rīfāt*. Tah. Muḥammed Şadīk el-Miṣāwī. Kahire: Dāru'l-Faḍīle, 2004.
- Dilaçar, Agop. *Dil, Diller ve Dilcilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968.
- Ḥassān, Temmām. "el-Ḳarā'īnu'n-Naḥviyye," *el-Lisānu'l-'Arabī* 11:1 (1974) ss.24-62.
- . *el-Beyān fī Ravā'ī'i'l-Ḳur'ān*. Kahire: ‘Ālemu'l-Kutub, 1993.
- . *el-Luğa beyne'l-Mi'yāriyye ve'l-Vaşfiyye*. Kahire: el-Mektebetu'l-Mişiyye, 1958.
- . *el-Luğatu'l-'Arabiyye: Ma'nāhā ve Mebnāhā*. El-Mağrib: Dāru's-Şekāfe, 1994.
- Ḥalīl b. Ahmed. *Kitābu'l-'Ayn*. Tah. İbrāhīm es-Sāmerrā'ī. Bağdat: Dāru'r-Raşīd, 1981.
- İbn Cinnī, Ebū'l-Feth 'Uşmān b. Cinnī el-Mevşilī. *el-Ḥaşā'ış*. Tah. Muḥammed ‘Alī en-Neccār. Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, tsz.
- İbn Fāris, Ebū'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fāris b. Zekerıyyā. *Mu'cemu Mekāyisi'l-Luğa*. Tah. ‘Abdusselām Muḥammed Hārūn. Beyrut: Dāru'l-Cīl, tsz.
- İbn Hişām, Ebū Muḥammed Cemāluddīn ‘Abdullāh b. Yūsuf en-Naḥvī. *Ḳaṭru'n-Nedā ve Bellu's-Şadā*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, tsz.
- . *Muğnī'l-Lebīb ‘an Kutubi'l-E‘arīb*. Kahire: Dāru'l-Fikr, 1985.
- . *Evḍahu'l-Mesālik ilā Elfiyyeti İbn Mālik*. Beyrut: Dāru İhyā'ı't-Turāşil-'Arabī, 1980.
- İbn Manzūr. *Lisānu'l-'Arab*. Kahire: Dāru'l-Ma‘ārif, tsz.
- İbn Ya'ış, Ebū'l-Beḳā' Muvaffaḳuddīn Ya'ış b. ‘Alī b. Ya'ış el-Esedī. *Şerḥu'l-Mufaşşal*. Beyrut: ‘Ālemu'l-Kutub, tsz.
- Ḳadūr, Aḥmed Muḥammed. *Mebādi'u'l-Lisāniyyāt*. Kahire & Dimeşq: Dāru'l-Fikr, 2008.
- el-Muberrad, Ebū'l-'Abbās Muḥammed b. Yezīd b. ‘Abdulkber el-Ezdī. *el-Muḳteḍab*. Tah. Muḥammed ‘Abdulḥalīk ‘Uḍayme. Beyrut: ‘Ālemu'l-Kutub, tsz.

- en-Neccār, Nādiye Ramaḍān. *el-Ḳarāʾin beyne'l-Luġaviyyin ve'l-Uşūliyyin*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2015.
- Onan, Bilginer. *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- eş-Şeʿālibī, Ebū Manşūr ʿAbdumelik b. Muḥammed b. İsmāʿīl. *Fikhu'l-Luġa ve Esrārul-ʿArabiyye*. Tah. Yāsīn el-Eyyübī. Şaydā, Lübnan: el-Mektebetu'l-ʿAşriyye, 1999.
- Sībeveyhi, Ebū Bişr ʿAmr b. ʿUşmān b. Ḳanber el-Ḥārişī. *el-Kitāb*. Tah. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn. 2. Baskı. Kahire: Mektebetu'l-Ḥāncī, 1977.
- es-Suyūfī, Celāluddīn. *Hem'u'l-Hevāmi' fī Şerhi Cem'i'l-Cevāmi'*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1998.
- Şimşek, Mehmet Ali. “Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi,” Basılmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000.
- et-Tehānevī, Muhammed b. ʿAli. *Keşşāfu İştilāhāti'l-Funūn*. Tah. ʿAli Daḥrūc, Beyrut: Mektebetu Lubnān, 1996.
- Yūnus Muhammed Muhammed ʿAlī. *el-Maʿnā ve Zilālu'l-Maʿnā: Enzimetu'd-Delāle fī'l-ʿArabiyye*. Bingāzī: Dāru'l-Medāri'l-İslāmī, 2007.
- ez-Zemaḥşerī, Ebū'l-Ḳāsim Cārullāh Maḥmūd b. ʿUmer b. Muḥammed. *Esāsu'l-Belāġa*. Beyrut: Dāru't-Tenvīri'l-ʿArabī, 1984.

